

9, 24· 2 Βαρούχ 29:4· 4 Έσδρα 6:49-52· Αποκάλ. Αβραάμ 21:4), προσέλαβε έντονα και λεπτομερέστερα μυθολογικά στοιχεία. Ο βιβλικός λόγιος S. Bochard (*Hierozoicon*, 1663, στ. 52:12) υποστήριξε ότι επρόκειτο για τον κροκόδειλο, όπως θα μπορούσε να είναι ο *Crocodylus niloticus*, ενώ άλλοι μελετητές ταύτισαν τον Λεβιάθαν με κάποιο είδος φάλαινας, όπως εκείνη του είδους *Physeter catodon*. Στον *Ησαΐα* (27:1) μπορεί να γίνεται συμβολική αναφορά

Η σελίδα τίτλου από το *Λεβιάθαν* του Τόμας Χομπς (1651)

στους ποταμούς Τίγρη και Ευφράτη, και κατ' επέκταση στις αυτοκρατορίες της Ασσυρίας και της Βαβυλώνας που εκθρεύνονταν τον Γιαχβέ και τον λαό του (πβ. Ιωάννης Δαμασκηνός, *Εις το Άγιον Σάββατον* [PG 96:620D]). Παρόμοια είναι η αναφορά στον *Ιεζεκιήλ* (29:3-5· 32:2) για τον φαραώ της Αιγύπτου ως τον «δράκοντα τὸν μέγαν» που επρόκειτο να συντριβεί. Στη χριστιανική ερμηνεία ο δράκος-φίδι Λεβιάθαν ταυτίστηκε με τον «ὄφιν τὸν ἀρχαῖον» (Απ 12:9, 14· 20:2), τον Σατανά που δέλεασε την Εύα στον κήπο της Εδέμ και ο οποίος θα αφανιστεί κατά τα έσχατα. Ορισμένες ιουδαϊκές παραδόσεις απεικονίζουν τον Λεβιάθαν να μάχεται με άλλα πλάσματα και τελικά να γίνεται και αυτός από τον Θεό μέρος του εσχατολογικού δείπνου με το οποίο ανταμείβονται οι δίκαιοι -απόψεις που καυτηριάζονται ως ραβινικές «μωρολογίες» από τον Νικηφόρο Θεοτόκη (*Κυριακοδρόμιο*, 1840, τ. 2, σ. 327), όπως παρόμοια και από τον *Λίβελλο αποκηρύξεως της ιουδαϊκής*

θρησκείας. *Λεβιάθαν* (1651) ονομάζεται το κυριότερο έργο του Βρετανού φιλοσόφου Τόμας Χομπς (1588-1679), στο οποίο περιγράφεται η ανάγκη για ένα κοινωνικό συμβόλαιο, όπου το κράτος ασκεί απόλυτη εξουσία αποσκοπώντας στη διατήρηση της κοινωνικής ειρήνης, καθώς ο άνθρωπος ατομικά δεν έχει αγαθή φύση αλλά είναι εκ φύσεως εγωιστής και ηδονιστής. Π.ΒΑ.

Βιβλιογραφία:

Uehlinger, Christoph, "Leviathan", στο *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, Leiden: Brill 21999, σ. 511-515. ABD, τ. 4, σ. 295, 296.

Λεβίδης, Νικόλαος. Ο Ν.Δ. Λεβίδης γεννήθηκε στην Αθήνα το 1848 και σπούδασε νομικά και φιλολογία. Ασχολήθηκε από το έτος 1877 με την πολιτική και εξελέγη πολλές φορές βουλευτής Αττικής. Το έτος 1895 έγινε υπουργός Ναυτικών, το 1903 υπουργός Εσωτερικών και κατόπιν υπουργός Δικαιοσύνης, ενώ το 1908 για δεύτερη φορά υπουργός Εσωτερικών. Επίσης διετέλεσε δύο φορές πρόεδρος της Βουλής, από το 1906 έως το 1908. Υπήρξε πολυγραφότατος συγγραφέας, μαχητικός ρήτωρ -«το απδόνι της Βουλής» τον αποκαλούσαν οι συνάδελφοί του- και ένθερμος υποστηρικτής της καθαρευούσης και της αυστηράς προσπλώσεως στα πάτρια. Το όνομα του Νικόλαου Δ. Λεβίδη είναι στενά συνδεδεμένο με την ιστορία του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός». Και τούτο γιατί ο Ν.Δ. Λεβίδης είναι ένας από τους ιδρυτές του συλλόγου, επί προεδρίας του οποίου μάλιστα, το έτος 1872, συνεστήθη η «Σχολή των Απόρων Παιδών». Κληροδότησε επίσης στον σύλλογο την αξιόλογη βιβλιοθήκη του και το πολιτικό του αρχείο. Σ' αυτό το αρχείο εντοπίστηκαν και δύο φάκελοι με υλικό μουσικολογικού ενδιαφέροντος: Ο πρώτος φάκελος, υπ' αριθμ. 2268, φέρει τον ιδιογράφο τίτλο «Περί Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής, Επεισοδίων μου και μελέται μου» και περιγράφει μια άγνωστη ίσως στους πολλούς πτυχή της ζωής αυτού του πολιτευτού της Αττικής, με αφορμή μουσικό ζήτημα που προέκυψε τον Μάιο του 1902 και απασχόλησε την κοινή γνώμη και τον Τύπο της εποχής για ένα μήνα περίπου, παίρνοντας γενικότερες διαστάσεις και θέτοντας τους υπευθύνους μπροστά στο δίλημμα: «βυζαντινή μουσική ή τετραφώνια». Με βάση τον Τύπο της εποχής, τα γεγονότα έχουν ως εξής:

Την Κυριακή του Παραλύτου, 12 Μαΐου του έτους 1902, στην αίθουσα της Μουσικής Εταιρίας Αθηνών, έγιναν οι εξετάσεις της σχολής βυζαντινής μουσικής, μιας σχολής που η Εταιρία είχε ιδρύσει προ έξι μηνών. Καθηγητής της σχολής ήταν ο Ι.Θ. Σακελλαρίδης και φοιτούσαν σ' αυτήν περί τους 80 μαθητές, χωρισμένοι σε 2 τάξεις. Για τις εξετάσεις αυτές, είχαν προσκληθεί και παρευρέθησαν πολλοί εκλεκτοί, όπως ο προεδρεύων της Ι. Συνόδου, αρχιεπίσκοπος Σύρου Μεθόδιος, ο αρχιμανδρίτης Κριεζής, οι καθηγητές του Πανεπιστημίου Δ. Κυριακός, Ζολώτας, Μαργαρίτης Ευαγγελίδης, Γ. Χατζηδάκης, Ι. Μοσχάκης, ο βασιλικός επίτροπος Βουλπιώτης και οι Μπότσης, Παπαμιχαλόπουλος, Αγίνωρας, Κολυβάς, Γεωργαντάς, Ροδοκανάκης, και βέβαια ο βουλευτής Αττικής Ν.Δ. Λεβίδης. Στο πάνω μέρος της αιθούσης και επί της σκηνής είχαν τοποθετηθεί σε τέσσαρες μακρές σειρές οι μαθητές των δύο τάξεων, για να ψάλλουν τα τροπάρια που είχαν καθοριστεί για τις εξετάσεις. Στην αρχή της εκδηλώσεως αυτής, ο καθηγητής της βυζαντινής μουσικής Ι.Θ. Σακελλαρίδης μίλησε διεξοδικά και εύγλωττα για την πατρώα εκκλησιαστική μουσική. Αφού υπερθεμάτισε για την αξία και το ύψος της, αναφέρθηκε στη συνέχεια στη νεοϊδρυθείσα σχολή βυζαντινής μουσικής και στη διδασκαλία των μαθητών κατά τον χρόνο λειτουργίας της. Ο λόγος του Σακελλαρίδη επισφραγίστηκε από πλήθος χειροκροτημάτων. Στη συνέχεια και υπό τη διεύθυνση του Σακελλαρίδη οι μαθητές της σχολής άρχισαν να ψάλλουν. Ο γιος όμως του Σακελλαρίδη κάθησε στο πιάνο, το οποίο βρισκόταν μονίμως στην αίθουσα της Μουσικής Εταιρίας, και αφού έδωσε τον τόνο, άρχισε να συνοδεύει τα ψαλλόμενα τροπάρια με το όργανο, υποβοηθώντας τους μαθητές «χάριν του χρόνου». Το γεγονός αυτό, εξερέθισε τον ζηλωτή των πατρών Ν.Δ. Λεβίδη, ο οποίος αμέσως σπεύδοντας να παύσει τον Λεβίδη που συνέχιζε ορμητικά τα λόγια του, ως εξής: «Είθε αντιθρησκευτικός κ. Σακελλαρίδη, είθε αντικοινωνικός και απορώ πως ο σεβασμιώτατος Αρχιεπίσκοπος Σύρου επιτρέπει τοιοούτον τι ενώπιόν του». Στρεφόμενος δε προς τον κατάπληκτο αρχιεπίσκοπο Μεθόδιο,

που παρακολουθούσε τα συμβαίνοντα, του είπε: «Διατί δεν επεμβαίνετε σεις; Είδατε τι έπαθεν ο προκάτοχός σας. Αν ακολουθήσετε και σεις το αυτό σύστημα, θα πάθετε τα ίδια». Στα λόγια αυτά ο αρχιεπίσκοπος Μεθόδιος δεν απάντησε, παρά μόνον έστρεψε αλλού το κεφάλι του, διατηρώντας σιωπηλά την ψυχραιμία του. Τότε, από το πλήθος που παρακολουθούσε τις εξετάσεις, σπεύδοντας ο Αγίνωρας και φώναξε: «Κύριε Σακελλαρίδη, αποκριθήτε εις τον κ. Λεβίδην ότι ο Κωνσταντίνος ο Κοπρώνυμος εδώρησεν εν όργανον εις την Γαλλίαν και ότι λέγουν ότι τώρα το όργανον τούτο ευρίσκεται εις τον Άγιον Ευστάθιον των Παρισίων». Εκείνη τη στιγμή επικρατούσε αταξία. Όλοι μιλούσαν συγχρόνως, από όλα τα σημεία της αιθούσης ακούγονταν ψίθυροι και σχόλια για το επεισόδιο, οι δε εξετάσεις είχαν διακοπεί. Αγανακτισμένος ο πρόεδρος της Μουσικής Εταιρίας Π. Βαλαωρίτης, αναγκάστηκε να επέμβη και να θέσει τέρμα στην «κοινοβουλευτική συζήτηση», λέγοντας: «Εχομεν εξετάσεις εδώ, κύριοι, και εις ουδένα επιτρέπεται να προσβάλλη πρόσωπα άτινα μας τιμούν δια της παρουσίας των. Εις όποιον δεν αρέσει, αντί να εγειρή συζητήσεις, τον ειδοποιώ ότι η θύρα είναι ανοικτή και ημπορεί να φύγη». Πράγματι, ο καθηγητής των ιερών Διομήδης Κυριακός απεχώρησε, ενώ ο Λεβίδης δήλωσε ότι δεν θα αποχωρήσει αλλά ούτε και θα επιτρέψει ως πολίτης και βουλευτής να συνεχιστεί το έκτροπο αυτό. Τότε, αφού αποκαταστάθηκε η τάξη και επήλθε πάλι σπουχία, ο Βαλαωρίτης είπε στον Σακελλαρίδη να συνεχίσει τις εξετάσεις όπως εκείνος εγκρίνει, με τη συνοδεία του πιάνου ή χωρίς αυτό. Συνεχίσθησαν έτσι οι εξετάσεις και ο Σακελλαρίδης αυτή τη φορά δεν χρησιμοποίησε το πιάνο, αλλά έδινε πλέον τον τόνο στους μαθητές του με τη φωνή του. Ο χορός των μαθητών της σχολής έψαλε πολλά τροπάρια και στη συνέχεια δυο-τρεις μαθητές έψαλαν μονοφωνικά μερικά μέλη, το τέλος των οποίων εκάλυπταν κάθε φορά ζωηρά χειροκροτήματα και επευφημίες. Μετά το τέλος των εξετάσεων, ο Σακελλαρίδης μίλησε πάλι για τη βυζαντινή μουσική και υπεστήριξε ότι στην Αγία Σοφία υπήρχαν τέσσαρα όργανα και ότι η παπική Εκκλησία παρέλαβε το όργανο από το Βυζάντιο. Με τους λόγους αυτούς του Σακελλαρίδη περατώθηκαν οι εξετάσεις

και ο σεβασμιώτατος Σύρου Μεθόδιος έσπευσε να συγκαλεί τον καθηγητή της σχολής. Αλλά και όλοι οι άλλοι παρευρισκόμενοι, με πρώτο τον Λεβίδη, εξέφρασαν στον Σακελλαρίδη τα θερμά συγκαρητήριά τους, διότι μέσα σε διάστημα έξι μηνών, που λειτουργήσε η σχολή, κατόρθωσε να αποδώσει λαμπρούς καρπούς. Μέσα όμως σ' αυτήν την ευφρόσυνη ατμόσφαιρα της χαράς και των συγκαρητηρίων δεν έλειψαν και ορισμένα μικροεπεισόδια. Κοντά στη θύρα της εξόδου ο Λεβίδης εξηγούσε σε κύκλο που είχε σχηματισθεί γύρω του ότι οι προθέσεις του παρενοήθησαν. Τότε ο βουλευτής Επιδαύρου Λιμπράς Παπαμιχαλόπουλος πλησίασε και του είπε: «Κύριε Λεβίδη, εκμεταλεύεσθε τον πατριωτισμόν σας. Μην νομίσετε όμως, ότι σεις μόνον έχετε το μονοπώλιον του πατριωτισμού». Άλλο μικρό επεισόδιο έλαβε χώρα μεταξύ του Λεβίδη και του Δαμβέργη· ο τελευταίος είπε ότι, εφ' όσον παρίσταται το συμβούλιο της Εταιρίας, κανένας δεν έχει το δικαίωμα να λάβει τον λόγο. Ευτυχώς τα επεισόδια αυτά έληξαν σύντομα, επειδή ο κόσμος αποχώρησε εγκαίρως και δεν δόθηκε συνέχεια. Εξακολούθησε όμως η συζήτηση για τη βυζαντινή μουσική και την κατάργηση της τετραφωνίας. Όλοι πάντως οι παρευρεθέντες συνεχάρησαν τη Μουσική Εταιρία για την ίδρυση της σχολής βυζαντινής μουσικής· σχολής που έχει τον κατεξοχήν πατριωτικό προορισμό να διασώσει την εκκλησιαστική μουσική, ωφελώντας έτσι το έθνος. Μετά το πέρας των εξετάσεων και των επεισοδίων οι δημοσιογράφοι έσπευσαν να ρωτήσουν τους διίσταμένους για τις απόψεις τους περί του ανακύψαντος ζητήματος: Πρώτος ο προεδρεύων της Ιεράς Συνόδου, αρχιεπίσκοπος Σύρου και Τήνου Μεθόδιος, εξέφρασε κατ' αρχήν την απορία και έκπληξή του για την ενέργεια του Ν.Δ. Λεβίδη. Υπεστήριξε ότι παρευρέθηκε στις εξετάσεις της σχολής βυζαντινής μουσικής της Μουσικής Εταιρίας ως προσκεκλημένος, για να παρακολουθήσει την πρόοδο της σχολής και όχι για να κρίνει, να ελέγξει ή να εκφέρει γνώμη. Έτσι δεν είχε κανένα δικαίωμα να επέμβη στο έργο της Εταιρίας, όπως του πρότεινε ο Λεβίδης. Χαρακτηριστικά εδήλωσε τότε: «Μήπως είναι εκκλησία της δικαιοδοσίας μου η φιλότιμος αυτή Εταιρία ή μήπως έχω το δικαίωμα ή επειδή με έτιμψαν δια της Προεδρείας της Ιεράς Συνόδου

να μπαίνω εις το ξένον σπίτι όπου με προσκαλεί, και να ειπώ εγώ ο ξένος εις τον νοικοκύρην: "Στάσου δεν κάμνεις έτσι καλά, αλλά αλλιώς πρέπει να το κάμης..."». Η όλη στάση του Λεβίδη του προξένισε αγανάκτηση και στην απειλή που του εξαπέλυσε θα απαντούσε -όπως ισχυρίζεται στη συνέχεια- αν δεν ήθελε να ξεσηκώσει σε φιλονεικία τον κόσμο που ήδη ήταν ερεθισμένος εναντίον του βουλευτού. Έτσι προτίμησε καλύτερα να σωπάσει. Τέλος, ως προς το θέμα της χρήσεως του οργάνου στους εκκλησιαστικούς ύμνους, ο Μεθόδιος είπε ότι η παρατήρηση του Λεβίδη ήταν άσκοπη· γιατί αν οι μαθητές της σχολής έψαλλαν στην Εκκλησία, θα έψαλλαν βέβαια χωρίς τη συνοδεία

οργάνου. Στις εξετάσεις όμως το όργανο βοηθούσε τους μαθητές να ψάλλουν. «Η δε προπόνησις -ως λέγει ο ίδιος-, επιτρέπεται να γίνεται δι' οργάνου». Επιγραμματικά, η άποψή του για το θέμα, συνοψίζεται στα εξής: «Δεν είναι μέγα έγκλημα το όργανον εν τη εκκλησιαστική μουσική, ειμή μόνον ως παράβασις μιας εθνικής παραδόσεως». Η αντίδραση του Ν.Δ. Λεβίδη στις παραπάνω δηλώσεις του Σύρου Μεθοδίου υπήρξε άμεση. Σε πρωινή εφημερίδα της επομένης ημέρας εγκαινίασε μια σειρά συνεντεύξεων, όπου σχολίαζε τις δηλώσεις του προέδρου της Ι. Συνόδου και παρουσίαζε με τεκμήρια τις απόψεις του για τη βυζαντινή μουσική. Αρχικά είπε ότι είδε ο ίδιος τον Μεθόδιο να κάνει επανειλημμένως νεύματα με το χέρι του για να σταματήσει το πιάνο. Όταν αυτό δεν έγινε και κανείς δεν αντιδρούσε, αναγκάστηκε να αντιδράσει ο ίδιος, πράγμα για το οποίο όχι μόνον δεν μετάνιωσε αλλά είναι και υπερήφανος. Στη συνέχεια, κατηγορήσε τον Μεθόδιο ότι δεν έχει το θάρρος της γνώμης του για να επιβάλει τα υπό της Εκκλησίας επιβεβλημένα και ότι η συνέντευξή του ήταν «καθ' υποβολήν». Δείγμα ότι η παρατήρησή του ήταν σωστή -λέγει ο Λεβίδης- αποτελεί το γεγονός ότι το πιάνο σταμάτησε και δεν συνέχισε να

συνοδεύει τα ψάλματα «νόταν προς νόταν και μπατούταν προς μπατούταν». Χαρακτηριστικοί είναι οι ακόλουθοι λόγοι των δηλώσεών του: «Ηδυνάμην ίσως να αναχωρήσω σιωπών. Αλλά δι' αυτό εφθάσαμεν εις αυτό το σημείον, διότι όλοι εσυνειθίσαμεν να σιωπώμεν. Δι' αυτό ακούομεν καντάδας εν τοις ναοίς αντί της ιεράς και σεμνής Βυζαντινής Μουσικής, διότι οι Μητροπολιτεύοντες αφήκαν εις χείρας των επιτρόπων ακόμη και τα των ιερών ακολουθιών. Διότι οι Επίσκοποι ημών και ημείς αυτοί σιωπώμεν και ανεχόμεθα αυτήν την ακατανόμαστον και αντεθνικήν κατάστασιν εις τους ναούς». Ως προς τη δεύτερη θέση του Μεθοδίου, για το όργανο στην εκκλησιαστική μουσική

Ο μητροπολίτης Σύρου Μεθόδιος, προεδρεύων της Ιεράς Συνόδου κατά το επεισόδιο με τον Ν. Λεβίδη

-ότι δηλαδή αποτελεί μόνο παράβαση μιας εθνικής παραδόσεως- ο Λεβίδης αντέδρασε έντονα. Εδήλωσε σχετικά ότι το γεγονός αυτό δεν αποτελεί απλώς παράβαση μιας εθνικής παραδόσεως, αλλά μιας ιεράς παραδόσεως. Και η Εκκλησία της Ελλάδος είναι σύμφωνα με το Σύνταγμα αναπόσπαστα ενωμένη δογματικώς μετά της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως και κάθε άλλης ομοδόξου του Χριστού Εκκλησίας, ως εκ τούτου πρέπει να τηρεί τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και τις ιερές παραδόσεις. Την άλλη θέση του Μεθοδίου -ότι ως προσκεκλημένος δεν μπορούσε να επέμβη- σχολίασε ο Λεβίδης με τα λόγια τούτα: «Αν ο Σεβασμιώτατος κληθή εις γέυμα και περί το τέλος αρχίσωσιν οι σύνδειπνοι να ψάλλωσιν εξαίφνης τον Χερουβικόν ύμνον υπό την συνοδειάν καμμιάς λαντέρνας μούζικας των αποκεντρών συνοικιών και μπουζουκίου, μετακληθέντος εκ Κουκουβαούνων, ο Σεβασμιώτατος, αυτός ο ξένος, πρέπει να λέγη εις τους νοικοκυρέους: "τώρα βάλτε να πιούμεν!". Ουχί Κύριε! Τα της Εκκλησίας και εκτός της Εκκλησίας αυστηρώς και απερεγκλίτως τηρείται». Περί του ιδίου θέματος μνημόνευσε ο Λεβίδης ένα ακόμη χαρακτηριστικό παράδειγμα, για να αποδείξει ότι οφείλομε να αντι-

δρούμε σε οτιδήποτε αντιβαίνει προς την παράδοση της Εκκλησίας μας, είτε αυτό συντελείται εντός του ιερού ναού είτε εκτός τούτου. Εάν, λέγει, σε κάποιο σπίτι θελήσει κάποιος να αναπαραστήσει την αιρετική παράσταση της Θάλειας, του έργου αυτού του Αρείου, τότε εμείς δεν πρέπει να αντιδράσωμεν και μάλιστα έντονα; Το ίδιο συμβαίνει και με τη χρήση μουσικών οργάνων στη βυζαντινή μουσική. Δεν τίθεται θέμα αν πρόκειται για «προπόνηση» ή επίσημη ψαλμωδία. Συνήθειες σαν κι αυτήν, εάν επικρατήσουν εκτός της Εκκλησίας, πολύ εύκολα μεταφέρονται και εντός της Εκκλησίας. Χρειάζεται λοιπόν προσοχή και αυστηρή προσήλωσις στους θεσμούς και τις παραδόσεις της Εκκλησίας, για να διατηρηθεί αλώβητη η λατρευτική πράξη της Ορθοδοξίας. Ο Ν.Δ. Λεβίδης, στις συνεντεύξεις που έδωσε σε εφημερίδα της εποχής, πέρα από τις αντιρρήσεις που εξέφρασε για τις απόψεις των υπερμάχων της τετραφωνίας και του οργάνου κατά τις εξετάσεις της σχολής βυζαντινής μουσικής, εξέθεσε και τις δικές του απόψεις για την πατρώα εκκλησιαστική μουσική γενικότερα, σε σχέση πάντοτε με τις τάσεις που κατά την εποχή του επικρατούσαν. Αυτές συνοψίζονται στα ακόλουθα τέσσερα σημεία: α) Χρήση μουσικών οργάνων: Η επιχειρηματολογία του Ν. Δ. Λεβίδη -για να καταδειχθεί η απουσία μουσικών οργάνων στη λατρεία της Εκκλησίας- αρχίζει από τον πρώτο χριστιανικό αιώνα: «Οι χριστιανοί των Αποστολικών χρόνων, κατά Ευγένιον τον Βούλγαριν -αναφέρει ο Λεβίδης- καθό όλως πνευματικοί μίαν ενόμιζον μουσικήν αναγκαιότητην, την απλήν δια του προφορικού λόγου της ψυχής έκχυσιν, ήτοι την προσευχήν». Αργότερα εισήχθη στην Εκκλησία η φωνητική ασματολογία μόνον, αφού η Εκκλησία δεν επέτρεψε τη χρήση οργάνων, όπως συνέβαινε στη Συναγωγή των Εβραίων. Η Ορθόδοξος Εκκλησία ανέκαθεν θεώρησε ως τελειότερο και πδύτατο όργανο τη φωνή του ανθρώπου. Ο ερμηνευτής Ζωνάρας λέγει χαρακτηριστικά: «ημίν δε προς θεόν ύμνον ουδέν το μουσικόν παραλαμβάνεται όργανον, αλλά δια ζώσης μόνον φωνής εναρμονίου άδομεν τω Θεώ». Άλλος εκκλησιαστικός συγγραφέας περιφανέστατος, ο Μελέτιος Πηγάς, γράφει επίσης για το θέμα αυτό: «δια τούτο γαρ και φωνάς μόνον